

(COPILUL) MERGE DE-A BUȘILEA, PE BAZA ALRR. SINTEZĂ

CARMEN-IRINA FLOAREA

În elaborarea hărților pentru ALRR. *Sinteză*, vol. III, ne-au atras atenția în mod deosebit răspunsurile la întrebarea 530: *Ce ziceți că face copilul când e mic și merge în mâini și în picioare?*, atât prin diversitatea lor, cât și prin observarea unor similitudini existente între graiurile dacoromânei.

În contextul unei cercetări mai ample asupra adverbului românesc, Adrian Chircu¹ se oprește, pentru studiul la nivel diatopic, asupra aceleiași noțiuni pe baza hărților din ALR I/II (h. 240) și ALRM I/II (h.328) publicate de Sever Pop în 1942, tocmai pentru bogăția pe care o oferă. Interesul său se oprește, în primul rând, asupra structurii morfologice a locuțiunilor, făcând unele observații asupra semantismului, dar și asupra repartiției geografice a formelor.

În analiza noastră, dincolo de faptul că rețeaua de localități este mult mai bogată și că anchetele care stau la baza hărților sunt mai recente, ne vom opri și asupra etimologiei diversilor termeni atestați ca răspuns la această întrebare, vom încerca să stabilim ariile de răspândire și motivația folosirii lor. După cum se spune în prefața *Atlasului*², în elaborarea acestui proiect s-au folosit materialele publicate în cele șapte atlase regionale (sau aflate în manuscris) alcătuite pe baza anchetelor dialectale efectuate în România în anii '60-'70 ai secolului trecut, la care s-a adăugat informația cuprinsă în *Atlasul lingvistic moldovenesc*, elaborat la Chișinău. Rețeaua de localități anchetate se ridică la 1203 puncte, fiind de trei ori mai deasă decât cea din ALR, oferind astfel o imagine de ansamblu cuprinzătoare asupra graiurilor dacoromânei actuale.

Aflându-ne în fața unui inventar lexical foarte bogat, am ales să împărțim răspunsurile primite în două categorii principale, urmărind criteriul semantic. Astfel, în prima categorie am introdus locuțiunile și expresiile care descriu o anumită poziție a corpului, în special poziția membrilor, iar în cea de-a doua categorie, expresiile care definesc această poziție prin comparație cu mersul unui animal. Există și o a treia categorie, care cuprinde verbe ce au în structura lor semantică itemul [poziție bipedă] sau construcții perifrastice. După cum vom vedea în cele ce urmează, fiecare dintre aceste categorii dezvoltă categorii secundare.

¹ Chircu 2011: 185–190.

² Nicolae Saramandu, *Prefață*, în ALRR. *Sinteză*, I: V–VIII.

În mod evident, cea mai frecventă este expresia cunoscută și în limba literară **(merge) de-a bușilea**, cu o diversitate de variante, atât fonetice, cât și morfologice, asupra cărora ne vom opri mai jos (*a bușilea, să trage a bușilea, pleacă de-a bușilea, a-nceput să meargă de-a bușilea, a plecat de-a bușilea*). Această expresie formează o arie întinsă și compactă care cuprinde partea de sud a teritoriului României, din Dobrogea până în Banat, întreruptă numai de o arie din jumătatea de vest a Olteniei, unde întâlnim expresia **(merge) pe brânci**. În plus, aria Banatului se continuă sensibil în partea de sud-vest a Transilvaniei. Constatăm, în același timp, că distribuția acestei locuțiuni adverbiale se confundă în linii mari cu cea prezentă în ALR și ALRM.

La nivel morfologic, identificăm în *de-a bușilea* o structură clară după modelul: prepoziție compusă *de-a* + substantiv derivat cu cele două particule adverbiale *-le* + *-a*. Deși structura este veche în limba română, ea este folosită astăzi în mod frecvent doar la nivel dialectal sau popular și trimite în general la o anumită poziție a corpului sau la un mod particular de a acționa³. Variantele fonetice nu prezintă interes, fiind vorba de oscilații între *e* și *i* în *bușilea* (*bușeala*).

În ciuda acestei prezențe dominante în dialectul dacoromân, cât și a existenței ei în limba literară, originea formei *bușilea* din cadrul expresiei nu a fost foarte clară ani de-a rândul pentru lingviști. Dicționarele au trecut în dreptul etimologiei fie etimologie necunoscută, fie etimologie neclară, fie au dat doar anumite indicii sau au invocat anumite paralelisme cu alți termeni.

Multă vreme s-a considerat că *bușilea* s-a format de la substantivul *buș*, derivat regresiv de la verbul *a buși* 'a lovi cu pumnul', al cărui etimon ar fi fost un cuvânt slav *buša, bušiti*. Nicolae Saramandu⁴ propune o altă soluție pentru etimologia acestui cuvânt, soluție adoptată în cele din urmă de *Dicționarul etimologic al limbii române*⁵. Semnalând existența substantivului *buș* în aromână și meglenoromână, pe de o parte, cât și în albaneză, pe de altă parte, N. Saramandu ajunge la concluzia că e vorba despre un cuvânt din substrat, derivat dintr-un radical i.-e. **b(e)u-*, **bh(e)u-*, 'a umfla suflând, a umple prin suflare', care a dezvoltat un câmp lexical complex pornind de la ideea de 'umflătură, umflat, plin etc.', după cum observăm la o serie de derivate din limba albaneză. Inclusiv formele slave sunt puse în legătură cu acest radical indo-european. Prin urmare, verbul *a buși* derivă din substantivul *buș* și nu invers.

În limba albaneză câmpul lexical al cuvântului e foarte bogat și toate derivatele au în comun acest sens: *mbush* vb. 'a umple; a umfla, a se îngrășa'; *mbushje* 'umplutură, încărcătură'; *mbushllim* 'bogăție, abundență, belșug'; *mbushur* 'plin, umplut, gras, umflat'; *bushiq* 'durduliu, balon umflat cu gura'; *bushliqe* 'bășică formată din arsură', dar și

³ Cf. Chircu 2006: 426.

⁴ Cf. Saramandu 1987: 130–133.

⁵ DETim, s.v. *buș*.

‘fructul ulmului’⁶. Dacă urmărim o serie de cuvinte existente în limba română, inclusiv în dialectele aromân și meglenoromân, constatăm existența unei familii lexicale la fel de bogate. În meglenoromână și aromână nu există verbul *a buși*, dar există substantivul *buș* cu sensul ‘pumn; lovitură dată cu pumnul’. În aromână întâlnim și varianta *búșur*, probabil o formă de singular refăcută după forma de plural și verbul *ambușiledzũ* cu sensul ‘a merge de-a bușilea’, dar și locuțiunea *ta búșala* ‘de-a bușilea’.

O serie de termeni care denumesc fructul unui copac apar în toate aceste limbi și ne putem gândi că din acest punct a evoluat ulterior în albaneză termenul pentru bogăție *mbushullim*: alb. *busliqe* ‘fructul ulmului’ dar și *bush* ‘merișor’; arom. *bușulie* ‘con de pin’; megl. *boșu-cucotului* ‘o specie de struguri’, *boș di pin*, pe care Th. Capidan⁷ îl glosează ca ‘cetină de brad’ însă noi considerăm că este ‘conul de brad’; dr. *boșar* ‘pepene foarte mare’. În dicționarul meglenoromân (DDM) și în DA termenii sunt considerați derivați din *boș*, *boașă* ‘testicul’, iar acesta dintr-un cuvânt latinesc **byrsea*. Această etimologie nu credem că poate convinge. Ar putea fi vorba de o atracție paronimică sau ar putea fi veridică doar dacă îl punem și pe acesta din urmă în legătură cu tc. *boș* ‘gol’. În rândul cuvintelor de origine turcă din limba română, Emil Suciū⁸ include o serie de cuvinte derivate de la tc. *boș*, atestate la nivel regional și neincluse în dicționarele limbii române, toate ducând la ideea de ‘gol, sec, găunos’. În albaneză există un verb derivat de la acest *bosh* ‘gol’: *boshatis* ‘a goli, a evacua’. Existența acestei perechi de verbe antonime *a umple, a umfla / a goli* cu forme asemănătoare poate explica confuzia termenilor și totodată transferul de sens, limita dintre cele două nefiind foarte clară, întrucât ceva umflat include ideea de gol pe dinăuntru. În DA, după glosarea termenului *boșar* ‘pepene’, se dă pentru exemplificare citatul: ‘se umflă și crește cât un boșar (Delavrancea, 82)’, citat care, credem, aduce lumină asupra sensului acestui cuvânt.

În studiul la harta *Teastă* (pe baza ALRR. *Sinteză*), N. Saramandu include termenul *boșolie*⁹, care apare într-un punct din Banat, în categoria termenilor care înseamnă ‘umflătură’ (cf. MDA s.v. *boșoalcă*, cu origine necunoscută), dar îl pune în legătură tot cu *boș* ‘testicul’, sensul cuvântului ducându-ne însă spre o altă interpretare.

În câteva puncte din Muntenia și într-o mică insulă de la granița Olteniei cu Muntenia apare expresia **merge pă buși** sau **în buși**. Cuvântul *buș* e glosat în toate dicționarele cu sensul de ‘pumn’ și el există, cum am spus mai sus, și în celelalte dialecte ale limbii române. În punctul 772 din ALR informatorul precizează că ‘buși se numesc mâinile copilului mic’¹⁰, informație care poate clarifica originea termenului.

Legătură acestuia cu *buș* ‘ciorap de lână’ pentru care DA dă ca etimon lat. **bysseus* ‘o specie de in’ e transparentă și ni se pare corectă concluzia lui N. Saramandu că acesta din urmă derivă din *buș* ‘pumn’, luând în considerare și afirmația lui Ciorănescu că termenul desemna, inițial, mănușile făcute în casă, fără degete.

⁶ Cf. *Dicț. alb.-rom.*, s.v.

⁷ Cf. DDM, s.v. *boș*.

⁸ Cf. Suciū 2010: 114–115.

⁹ Cf. Saramandu 2008: 51.

¹⁰ Cf. Chircu 2011: 186.

Dacă urmărim distribuția expresiei **a merge pe brânci** cu toate variantele ei (*merge / umblă / se duce / pleacă*) *pe brânci, în patru brânci, în brânci, se dă pe brânci* constatăm că, deși nu este la fel de unitară ca cea precedentă, este cel puțin la fel de bogată în atestări (vezi harta 1). Ea se extinde din Basarabia, unde este majoritară¹¹, până în vestul Crișanei, la care se adaugă jumătatea de vest a Olteniei, despre care am vorbit mai sus. Originea cuvântului *brânci*, sg. *brâncă* este foarte clară de această dată: îl continuă pe *branca* din latina târzie, cuvânt întâlnit, de altfel, în toate limbile romanice, unde a dezvoltat mai multe sensuri. În dacoromână are sensul de ‘mână’. În limba literară el nu mai este folosit decât în această expresie, *a merge pe brânci*, dar regional îl întâlnim și în alte structuri nominale. În sudul Crișanei substantivul *brâncă* este termenul general pentru ‘mână’ (cf. ALRR. Crișana, vol. I, harta 155). În punctul 883 din Muntenia informatorul completează răspunsul cu exemplul: *ia brânca de acolo! ai înghețat la brânț*.

Dacă mergem mai departe, câmpul lexical se lărgeste și noțiunea devine din ce în ce mai clară. În expresia **merge în patru labe**, substantivul *labă* (< magh. *láb*) completează seria sinonimică *buși – brânci – labe – mâini – picioare* cu sensul general de ‘membre’. Întâlnim forme ca (*merge / umblă*) *în patru labe, merge-n labe, merge pe labe, merge pe patru labe*, dar și expresia ce are în compunerea ei două locuțiuni adverbiale care se completează și se explică una pe cealaltă: *în pátru lábe dę-a búșili*. Prin reducerea acestor structuri s-a ajuns la expresia **merge-n patru** sau **mere pă patru**, formele *în patru* și *pă patru* dobândind astfel valoare adverbială de sine stătătoare. Aria de răspândire, deși nu este foarte compactă, este mai extinsă în Moldova și centrul Transilvaniei, apare în nordul Munteniei și centrul Olteniei, în câteva puncte sporadic în Dobrogea și în extremitatea vestică a Banatului.

Expresiile care au în construcția lor substantivele *mâini* și *picioare*, presupunem că au fost influențate de întrebarea anchetatorului: „Ce ziceți că face copilul când e mic și merge în mâini și în picioare?” Interesante sunt formele arhaice de plural ale substantivului *mână*: *mîni* și *mînuri*, specifice graiurilor de nord ale dacoromânei: *în patru mînuri, în patru mîni, în mîni, mere-n patru mîni, pă mîni și pă picioare, în mîni și-n picioare*.

Tot aici putem include și expresiile **merge în coate și genunchi** (*mérjč-jerúnț și-n cóte*, punctul 191 și *mére-n cóte și-n gărúnț*, punctul 239 din Maramureș) care fac referire la o anumită parte a membrilor intrate în acțiune.

În punctul 175 din Crișana apare ca al doilea răspuns expresia *mére bo ʒít*, care are în structura ei un substantiv ce pare a fi pluralul lui *bont* (etim. nec.) cu sensul regional de ‘membru scurt și rotunjit’, prin urmare aceeași referire la membrele copilului. Paltalizarea lui *n* este o anticipare a desinenței de plural (*i* scurt) care, sub influența pronunțării dure a lui *ț*, a dispărut.

¹¹ Harta 820 din ALM, vol. II/2 se numește (COPILUL) MERGE PE BRÂNCI.

În cea de-a doua categorie am inclus expresiile care denumesc această poziție de mers a copilului prin comparație cu mersul unui animal. Structura comparativă este evidentă în expresii ca: *merge ca oaia, merge ca oișăle, merge ca capra, merge ca cînili, umblă ca cățalu (ca cățaii), merge ca un cațal, ca cațalu, să tîrîie ca un cîni, mere ca o broască, să trage ca broasca, mere ca lupu, mere ca mișă, ca mișile, merge ca ursu*. Aceste locuțiuni apar în egală măsură atât ca prim răspuns, cât și ca al doilea răspuns, iar ca arie de răspândire par a caracteriza graiurile nordice. Repartiția pe hartă a acestor expresii sugerează anumite preferințe regionale pentru comparația cu diverse animale (vezi harta 2) și reflectă relația omului cu mediul înconjurător, fie că e vorba despre animale din apropierea casei: *mășă, câine, broască*, fie despre animale care sugerează ocupația localnicilor, creșterea animalelor și traiul în regiunile montane: *oaie, capră, lup, urs*.

Întâlnim apoi structuri adverbiale de tipul amintit mai sus: *(de) -a + substantiv articulat: de-a oaia, de-a bîră oaie, de-a capra, mere de-a cîni, de-a cînili, de-a cățaii, de-a cățalu, de-a broasca*.

Prin omisiunea prepoziției, substantivul ajunge să fie folosit cu valoare adverbială absolută: *merge oaie, merge capră, să trage capră, merge cățal*. Procedeu a apărut târziu în limba română (sec. XVII) și e specific limbii populare sau limbajului marcat de afectivitate¹².

Avem, de asemenea, expresii complexe care au, pe lângă substantiv, o interjecție onomatopeică, expresii pe care le-am numit supramarcate: *de-a bea oaie, de-a oaia bea, d-a bîră oaia, dă capra be, de-a capra a bea*, care ajung să piardă substantivul ce denumește animalul cu care se face comparația și se reduc la: *merge de-a bea, de-a biaua, de-a beaia* și chiar *mere bea*, întâlnit ca al doilea răspuns în punctul 314.

În punctul 399 întâlnim expresia *mere de-a bîră uăia*, pentru ca în ALM în punctele 080 și 0123 să apară derivate de la acest *bîr*, *bîră*: *d-a n brîă* și *d-a bîrîă*. Ocupându-se de etimologia cuvântului *bearcă* N. Saramandu¹³ îl pune în legătură cu *bâr* 'strigătul cu care ciobanul cheamă oile' și pe acesta, cu alb. *berr* 'brebis, mouton', aducând în discuție afirmațiile mai multor cercetători care văd o legătură directă între numele animalelor și cuvintele cu care sunt chemate, pe de o parte, și cu sunetele pe care le scot acestea, pe de altă parte¹⁴.

¹² Cf. Ciompec 1985: 101.

¹³ Cf. Saramandu 1987: 126–130.

¹⁴ „Un raport între interjecția din română și cuvântul albanez a stabilit, printre alții, Al. Philippide: «rom. *bîr*, interjecție cu care se mână oile; alb. *berr* 'Schaf'. Românul *bîr* este < *ber. Radicalul *ber-, bar* cu înțelesul 'oaie' se mai găsește în diferite dialecte romanice, în special din Italia nordică, apoi în unele limbi slave. Cuvintele română și albanez sunt sigur băștinașe». Această opinie poate fi susținută prin constatarea, cunoscută, că există un raport între cuvintele cu care sunt chemate (alungate) animalele și numele acestora. În legătură cu alb. *berr* 'oaie', E. Cabej menționează, în acest sens, observația făcută de G. Rohlf: «il y a là au fond un mot issu de l'appel qu'on fait au bétail». Raportul poate fi, însă, și invers. Referindu-se la rom. *bîr-bîr*, Th. Capidan afirmă că «strigătele

Gr. Brâncuș amintește și derivatul *bârâiac* ‘miel’, întâlnit în Moldova, precum și grupurile nominale *lapte de bâră*, *brânză de bâră*, menționând faptul că radicalul *ber-*, *bar-* e întâlnit frecvent în România de vest, chiar în unele dialecte germanice sau slave, în cuvinte care înseamnă ‘oaie’ sau ‘berbece’. În limba română, după constatarea lui Hasdeu, există un număr foarte mare de antroponime și toponime care pot fi puse în legătură cu acest radical¹⁵.

Urmărind același raționament, găsim o explicație foarte clară și pentru substantivul *beaua* care în MDA¹⁶ are o etimologie necunoscută, fiind singurul dicționar, de altfel, unde apare glosat acest termen. Contextele în care apare ne arată foarte limpede că este sinonim cu substantivul *oaie*, nefiind altceva decât strigătul pe care îl scoate oaia sau capra: *mere de-a oaia bea*, *merge de-a bea oaie*, *umblă bea oaie*, *mere a bea oaie*, *merge de-a capra a bea*, *mere dă capra bea*.

Un alt procedeu de formare a adverbului, foarte productiv în limba română, începând cu secolul al XVI-lea, dar care și-a pierdut productivitatea în limba contemporană¹⁷, derivarea cu sufix adverbial, nu apare în acest caz decât într-un singur punct din Crișana (164) *mére căpréște*, căruia îi putem adăuga punctul 122: *méri căprióî*, deși în acest caz nu este vorba de un sufix adverbial, ci de un substantiv derivat, folosit cu valoare adverbială.

Alcătuind o subcategorie în inventarul urmărit de noi, expresiile care au în structura de adâncime o comparație cu o ființă imaginară cu care se sperie copiii sunt analizabile la nivel morfologic după aceleași scheme amintite mai sus: comparație explicită (*ca bau*, *ca caua*), formațiuni cu prepoziție (*de-a bolia*, *de-a bau*, *de-a baua*, *de-a caua*, *a caua*), substantiv adverbializat (*merge bau*, *merge bolia*, *merge caua*, *merge pepe*).

În ceea ce privește etimologia acestor substantive (adverbializate), avem și aici de făcut câteva precizări. Pentru substantivul *bau*, dicționarele au căzut de acord că este vorba despre o interjecție onomatopeică ce imită sunetul scos de anumite animale (lup, câine) și care sperie, având în limbă și un derivat, *a băuna* ‘a lătra, a urla’. Prin extensie, cuvântul a ajuns să însemne chiar ‘lup’, apoi acea ființă imaginară care îi sperie în special pe copii. Aflat într-un paralelism evident este și substantivul *caua*, pe care DA îl pune în legătură cu ukr. *cava* ‘sperietoare’. În meglenoromână *cau* este sunetul pe care îl scoate câinele, corespunzând dr. *ham*. În dacoromână există și verbul *a căuna* cu același înțeles, ‘a lătra, a urla’, prin urmare ni se pare mult mai convingătoare trimiterea la același tip de formațiune onomatopeică.

întrebuințate pentru animale de cel mai multe ori reprezintă nume mutilate». În același sens s-a pronunțat și S. Pușcariu care, ocupându-se de cuvintele cu care sunt chemate sau alungate animalele, menționează informația primită de la V. Bogrea că «cele mai multe din strigătele de acest soi sunt înseși numele animalelor respective la popoarele vecine» (Saramandu 1987: 129).

¹⁵ Brâncuș 1983: 97–99.

¹⁶ Cf. MDA, s.v. *beaua*.

¹⁷ Cf. Ciompec 1985: 101.

În ceea ce privește substantivul **bolia**, DA¹⁸ îl explică prin derivarea de la subst. *boală*, explicație care pare puțin veridică. De vreme ce substantivul *balaur* este pus în legătură cu alb. *bolle* ‘șarpe’, ni se pare mult mai evidentă legătura acestuia din urmă cu rom. *bolia*, atât din punct de vedere fonetic, cât și semantic. Gr. Brâncuș¹⁹ îl include în același câmp lexical și pe *bală* ‘dihanie, monstru’ sau *bălătenie*. Iulia Mărgărit²⁰ explică semantismul substantivului *boală* ‘femeie urâtă; vită slabă’ (cf. DM și DEX) prin paronimul *bală*. Sub influența unui termen paronim cu un statut lexical mai consolidat, termenul *bală* pierde teren și împrumută acestuia din urmă sensurile sale. Acest lucru se datorează atracției paronimice, dar și intersectării sferelor semantice²¹. În punctul 555 din Moldova informatorul explică locuțiunea *de-a bolia* precizând: „cum merg bolile”.

În aceeași sferă semantică se înscriu și substantivele **pepe**, **boanghină**, **gongu**, care inițial însemnau ‘insectă mică care se târăște’ și au ajuns să aibă și sensul de ‘ființă imaginară care sperie’. Toți acești termeni sunt considerați formațiuni expresive. *Pepe* are trei atestări în Crișana, iar celelate două fiecare câte o atestare, ca al doilea răspuns, *de-a gongu* în punctul 945 din Oltenia și *de-a bōanghina* în punctul 727 din Muntenia. *Gong* face parte dintr-o familie lexicală foarte bogată în limba română și e pus în legătură cu sl. *gog-*. Al. Ciorănescu amintește aici și pe alb. *gogē* cu același sens de ‘sperietoare, căpcaun’. Și în aromână substantivul *gogă* are același sens²². Pentru forma *boangă*, pe lângă legătura cu *goangă*, Andrei Avram²³ avansează și o altă interpretare: o formă de feminin refăcută după masculinul *bongar* < magh. *bogar*. Forma *boanghină* este probabil o influență a omonimului, considerat un derivat de la *boangă*.

Cea de-a treia categorie este formată din verbe existente în limba română și care denumesc, conform DA, acțiunea de ‘a se deplasa anevoie, cu trupul lipit de pământ sau abia mișcându-și picioarele’: **a se trage**, **a se târî**, **a se târâi**. Toate aceste verbe apar și cu determinanți adverbiali, fie dintre cei analizați mai sus: *să trage pă mîni*, *să trage pă picioare*, *să trage în patru picioare*, *să trage de-a beaua*, *să tîrîie pă brînci*, *să tîrîie în patru brînci*, *să tîrîie pă genunchi*, *să tîrîie de-a beaua*, *să tîră-n patru brînci*, *să tîră de-a bușilea*, *să tîrîie pă patru labe*, *să tîrîie pe labe*, fie alte formațiuni: *să trage pă dobă*, *să trage pă pîncete*, *să trage pă cur*, *să tra pă cur*, *să tîrîie pă jos*, *să tîră pă jos*, *să tîrîie pă vatră*. Acestea din urmă sunt formate cu un substantiv care denumește partea dorsală a corpului și

¹⁸ Cf. DA, s.v. *bolea*.

¹⁹ Cf. Brâncuș 1961: 195.

²⁰ Cf. Mărgărit 2002: 30–34.

²¹ Cf. Mărgărit 2002: *ibidem*.

²² Cf. DDA, s.v. *gogă*.

²³ „Fluctuațiile de tipul C–NC (un termen este o consoană orală, iar celălalt o secvență formată din aceeași consoană și o consoană nazală precedentă) și apariția unei nazale neetimologice în poziție preconsonantică (ca în *strung* < v.sl. *strugŭ*) sunt însă fenomene relativ frecvente, mai ales când consoana orală este o velară”. (Avram 2001: 49–50).

aduc o mică schimbare de sens: copilul nu își folosește picioarele, ci se deplasează cu trupul lipit de pământ.

Verbul *a trage*, în aceste construcții, formează o arie compactă în nordul Banatului și sudul Crișanei și se prelungește rarefiat până în nordul Crișanei, adăugându-se cele patru puncte din Transnistria, câteva puncte în nordul Moldovei, nordul Basarabiei și în extremitatea estică a Basarabiei. *A se târi* formează arie în sud-vestul Transilvaniei, iar sporadic apare și în alte regiuni. Verbul *a se târâi* (variantă regională a lui *a se târi*) formează mici arii în sudul Transilvaniei, în nordul și nord-vestul Moldovei, zona central-estică a Basarabiei și partea sudică, ce se continuă cu nordul Dobrogei (vezi harta 3).

În Transilvania întâlnim forme apocopate ale verbelor: *să tra*, forme cu radical tare: *să târă*, iar în două puncte (271, 474) o formă cu radical slab de la verbul *a târii*: *să tîrîjeste*.

De la verbul *a târi* s-au format prin derivare cu sufixul *-î(i)ș* adverbele **târâș** și **de-a tîrîșiu** pe care le întâlnim în cinci puncte ca prim răspuns și în alte cinci puncte ca al doilea sau al treilea răspuns, plus forma **tîrâiș**. Termenii nu formează arie, apar sporadic în toate zonele. Deși în limba literară sufixul nu mai este productiv, reprezentând o clasă închisă²⁴, la nivel dialectal este foarte bine reprezentat²⁵. Ca al doilea răspuns în punctul 556 din Moldova apare forma *baulîș*, un adverb derivat cu același sufix, probabil de la substantivul *bau*.

O subgrupă în cea de-a treia categorie o formează structurile perifrastice de tipul: *învață să umble*, *să-nvață a-mbla*, *să-nvață a-mbla-m picioare*, *să-nvață-a merge*, *să-nvață a merge în genunchi*, *începe să pornească pă picioare*, *a prins a merge*, *prinde-a-mbla-n picioare*, *să prinde a târâi*, *să prinde a tra*, *dă (cearcă) să plece*, *umblă să meargă*, *începe să se tragă*, *stă popușor și merge pă brînci*, structuri cu valoare incoativă ce descriu încercarea copilului de a face primii pași. În aceeași serie semantică se înscrie verbul *să copășește* punctul 529 din Moldova (corect *se copăcește*, cu *ê > ș*), derivat indubitabil de la (*a merge*)*copăcel*.

Întâlnim și alte verbe, diferite cele de mai sus, care sugerează foarte plastic nesiguranța mersului: *să coțopănește* 583, *să copîțăneste* 603, *pușăște* 736, *se horjeste* 190, *să zgrîpșînî să meargă* 590, *nîșcă* 561, 591. *Să coțopănește* și *să copîțăneste* sunt variante ale verbului *a se coțobăni* ‘a se trudi foarte mult pentru a reuși un lucru’ dar și ‘a se cocoța’ < vsl. *kobacati*. *Pușăște* reprezintă o variantă fonetică a lui *a păși*. *Se horjeste* este un împrumut regional din maghiară și înseamnă ‘a rindelui, a freca’. *Se zgrîpșînî* este un regionalism care înseamnă atât ‘a zgăria’ cât și ‘a se cățăra apucându-se cu unghiile, cu ghearele’ și e foarte apropiat ca formă și ca sens de germ. *grabschen*.

Există trei expresii pe care nu le-am încadrat în nicio categorie, deși structura morfologică respectă norma de formare a adverbului în limba română: *dă dî-a*

²⁴ Cf. Ciompec 1985: 104.

²⁵ Cf. Chircu 2006: 426.

mersulu 573, *mére d̃-a berbeljăcu* 424, *mére copăsél* 266, 498. Primele două sunt formate din prepoziția compusă *de-a* și un substantiv articulat: *mersul*, un substantiv care face parte din vocabularul principal, dar folosit în această construcție doar în limba populară și *berbeleacul*, cunoscut numai în această expresie și pus în legătură cu *berbec*, fără a se găsi însă o explicație sigură, motiv pentru care nu am pus-o alături de celelalte expresii care marcau o comparație cu mersul unui animal. Expresia **merge copăcel** are în compunerea ei un diminutiv substantival folosit cu valoare adverbială și descrie poziția bipedă a copilului.

Ca al treilea răspuns mai apare într-un punct la granița Transilvaniei cu Muntenia expresia *într-o rână* ‘într-o parte, strâmb, înclinat’ (< lat. *ren, renis*).

Există și câteva puncte unde subiecții nu au cunoscut răspunsul, puncte concentrate în Crișana: 102, 135, 159, 160, 178, 187, 203, 207 și câteva în Transilvania: 279, 338, 378, 441.

Este evident că nu putem caracteriza un grai pe baza unei singure hărți, dar constatăm cu ușurință că imaginea pe care ne-o oferă harta **(Copilul) merge de-a bușilea** confirmă cele spuse de lingviștii care au cercetat structura dialectală a dacoromânei. Se disting și pe această hartă două arii principale, una sudică mai unitară, în care predomină un termen din substrat – *buș* și una nordică, mai unitară în partea de nord-vest unde predomină lat. *brâncă*. Prezența acestor doi termeni demonstrează faptul ca delimitarea acestor arii este veche și confirmă teza lui Al. Philippide că în diacronie putem vorbi despre două subdialecte principale ale dacoromânei: muntenesc și moldovenesc²⁶. Zona transcarpatică este mai fărâmițată și, în ceea ce privește lexicul, oglindit și în harta de față, este foarte expresivă. Constatăm, de altfel, că semnificația acestei noțiuni a permis sau chiar a determinat crearea unui câmp lexical atât de bogat. În același timp putem afirma că, la nivel dialectal, clasa adverbului oferă o gamă mai largă de posibilități decât la nivelul

²⁶ „Stabilită de Al. Philippide (cf. *Originea românilor*, II, Iași, 1927, p. 389–405), repartitia dacoromânei în aceste două mari grupuri dialectale a fost ulterior acceptată sau confirmată, pentru perioada veche și cea actuală, în numeroase lucrări: Iorgu Iordan, *Graiul putnean*, în „Ethnos”, Focșani, 1941, nr. 1, p. 90–91; Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1968, p. 582–583; Emanuel Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, București, 1968, p. 140–193; Ion Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 320–374, 349–350; Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Probleme de dialectologie română*, București, 1976, p. 110–111, 122–125; Stelian Dumistrăcel, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismelor*, București, 1978, p. 46; Nicolae Saramandu, *Contribuție la delimitarea graiurilor muntenesti în cadrul dacoromânei*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice*, seria B. 2, București, 1983, p. 69–72; Vasile D. Țăra, *Despre structura dialectală a dacoromânei*, în vol. *Materiale și cercetări dialectale*, II, Cluj-Napoca, 1983, p. 361–362; Nicolae Saramandu, *Conceptia lui Alexandru Philippide despre cele două tipuri dialectale românești*, în *Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte*, seria IV, tomul V (1983–1984), București, 1984, p. 146–148; Ion Gheție, *Introducere în dialectologia istorică românească*, București, 1994, p. 167; Nicolae Saramandu, *Dialectele românești*, în SCL, LI, 2000, nr. 2, p. 429–447”. (Nicolae Saramandu, *Prefață* la ALRR. *Simeză*, I: VIII, nota 14).

limbii standard, atât ca structură morfologică și ca posibilități de combinare cât și ca sinonimie lexicală.

În ciuda diversității unităților lexicale constatate în harta **(Copilul) merge de-a bușilea**, prezența anumitor termeni pe teritorii atât de extinse, deși aflate uneori în discontinuitate geografică, demonstrează unitatea graiurilor dacoromânei. Sunt autori care s-au aplecat asupra cercetării așa-numitelor graiuri de tranziție și au explicat prezența acestor discontinuități. Amintim aici doar cazul Olteniei: Marin Petrișor²⁷ consideră graiul vorbit în Oltenia un grai mixt, existând aici mai multe straturi lingvistice a căror cauză a fost organizarea sociopolitică a zonei. Gr. Brâncuș afirmă că „cele mai numeroase note comune le are graiul din Oltenia cu graiurile transcarpatice”²⁸ și acest fapt este determinat de „permanenta primenire a populației oltenești cu populație ardelenescă”²⁹, dar și faptul că partea de vest a Olteniei, în epoca de formare a limbii române, a fost o zonă puternic romanizată, fapt ce explică în cazul de față intruziunea unui cuvânt de origine latină – *pe brânci*, într-un teritoriu dominat de un cuvânt din substrat – *de-a bușilea* (vezi harta 1).

Constatăm că aceste hărți sintetice lexicale/frazeologice, alături de cele fonetice și morfo-sintactice, se dovedesc a fi relevante pentru stabilirea structurii dialectale a dacoromânei. În acest sens, ALRR. *Sinteză* ne pune la dispoziție un material foarte prețios, bine sistematizat și mult mai bogat decât cel oferit de ALR, care permite un studiu mult mai cuprinzător al graiurilor dacoromâne actuale.

BIBLIOGRAFIE

- Avram 2001 = Andrei Avram, *Noi contribuții etimologice*, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Brâncuș 1961 = Grigore Brâncuș, *Observații asupra etimoanelor albaneze din DLRM*, în SCL, XII, nr. 2, p. 193–201.
- Brâncuș 1962 = Grigore Brâncuș, *Graiul din Oltenia*, în LR XI, 1962, nr. 3, p. 248–267.
- Brâncuș 1983 = Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Ciompec 1985 = Georgeta Ciompec, *Morfosintaxa adverbului românesc. Sincronie și diacronie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Chircu 2006 = Adrian Chircu, *Adverbul românesc în diatopie (dialectul dacoromân)*, în „Lucrările celui de-al XII-lea Simpozion Național de Dialectologie”, Cluj-Napoca, Editura Mega, p. 421-432.
- Chircu 2011 = Adrian Chircu, *Adverbul în ALR. Harta „(copilul) umblă de-a bușilea”*, în vol. „Omagiu Profesorului Nicolae Saramandu”, București, Editura Universității.
- Mărgărit 2002 = Iulia Mărgărit, *Probleme de etimologie dialectală*, București, Editura Univers Enciclopedic, p. 30–34.
- Petrișor 1962 = Marin Petrișor, *Graiuri mixte și graiuri de tranziție*, în LR, XI, nr. 1, p. 87–95.
- Saramandu 1987 = Nicolae Saramandu, *Concordanțe etimologice și lexicale româno-albaneze*, în SCL, XXXVIII, nr. 2, p. 126–141.

²⁷ Cf. Petrișor 1962: 87–95.

²⁸ Brâncuș 1962: 248.

²⁹ Brâncuș 1962: 259.

- Saramandu 2008 = Nicolae Saramandu, *Denumiri pentru 'feastă' în limba română*, în FD, XXVII, p. 45–66.
 Suciu 2010 = Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române*, în vol. II, *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, Editura Academiei Române.

DICȚIONARE

- Dicț. alb.–rom.* = Renata Topciu, Ana Maloneshi, Luan Topciu, *Dicționar albanez-român. Fjalor shqip-rumanisht*, Iași, Editura Polirom, 2003.
 CDER = Al. Ciorănescu, *Dicționar etimologic al limbii române*, Editura Saeculum, 2001.
 DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1913–1948.
 DDA = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ediția a doua augmentată, București, Editura Academiei, 1974.
 DDM = Nicolae Saramandu (Coordonator), Marilena Tiugan, Irina Floarea, Alina Celac, *Dicționarul meglenoromân, litera B*, în FD, XXX, 2011, p. 55–115.
 DEtim = *Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. I, A–B, București, Editura Academiei Române, 2011.
 DLRM = *Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958.
 MDA = *Micul dicționar academic*, I–IV, București, Editura Academiei Române, 2001–2003.

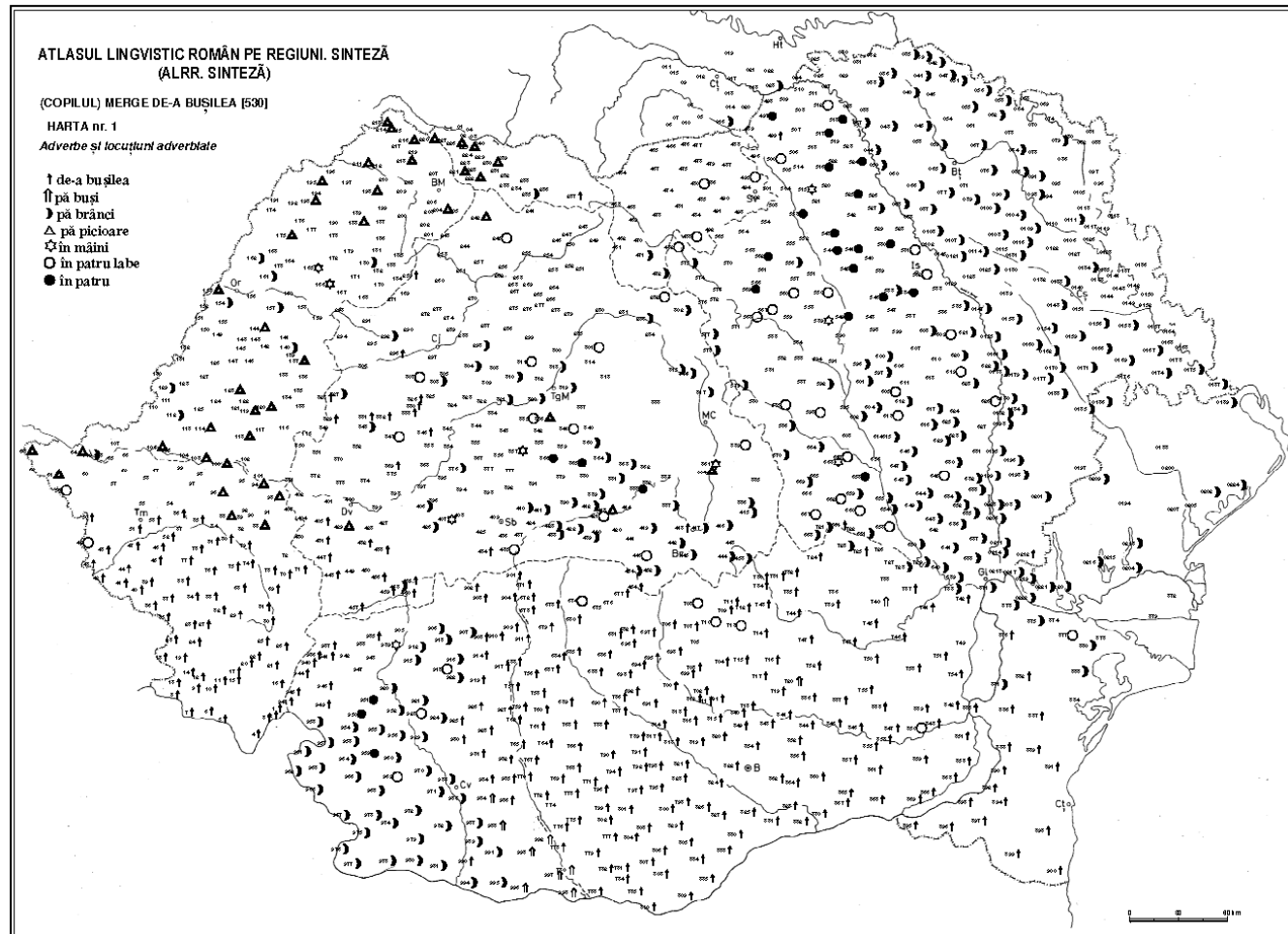
ATLASE LINGVISTICE

- ALM = *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. II/2, *Lexicul. Corpul omenesc. Familia de Vasile Melnic*, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1973.
 ALRR. *Sinteză I* = Nicolae Saramandu (coordonator), Dana-Mihaela Zamfir, Marilena Tiugan, Verginica Barbu Mititelu, Carmen Radu, Irina Floarea, Mihaela Morcov, *Atlasul lingvistic pe regiuni. Sinteză*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 2005.
 NALR. Crișana I = Ionel Stan, Dorin Urișescu, *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Crișana*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 1996.

LA CARTE (COPILUL) MERGE DE-A BUȘILEA 'À QUATRE PATTES'

RÉSUMÉ

La carte, auprès de toutes les cartes de l'ALRR. *Synthèse*, nous offre une image globale des patois du dacoroumain. La richesse lexicale de cette notion nous a permis de faire une étude sémantique et étymologique à la fois, en proposant quelques solutions étymologiques ou en soutenant des autres. Les trois cartes qui accompagnent le commentaire réfléchissent la répartition géographique des termes lexicaux, soutiennent notre analyse et confirment l'unité du dacoroumain.

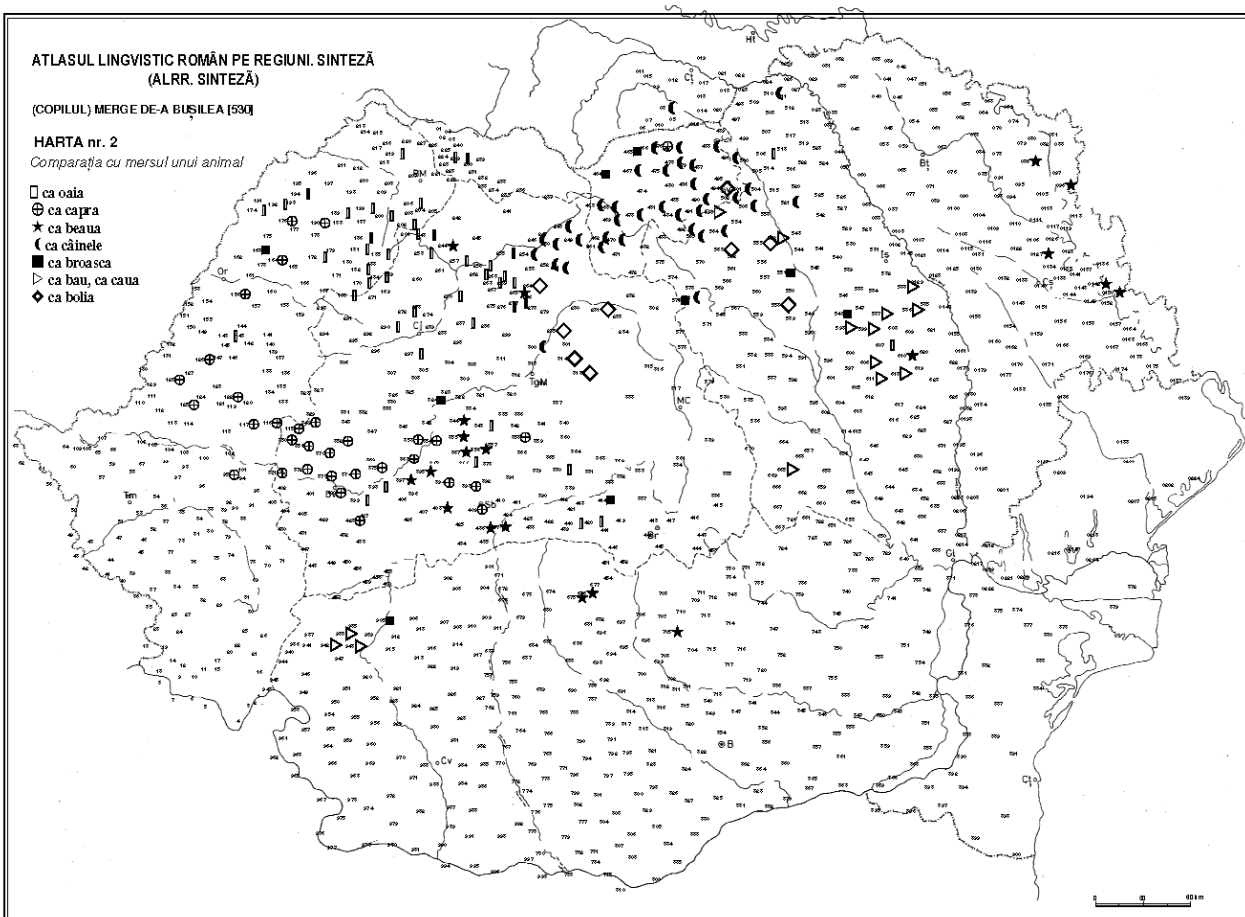
ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN PE REGIUNI. SINTEZĂ
(ALRR. SINTEZĂ)

(COPILUL) MERGE DE-A BUȘILEA [590]

HARTA nr. 2

Comparația cu mersul unui animal

- ca oaia
- ⊕ ca capra
- ★ ca beaia
- ☾ ca câinele
- ca broasca
- ▷ ca bau, ca caua
- ◇ ca bolla

ATLASUL LINGVISTIC ROMÂN PE REGIUNI. SINTEZĂ
(ALRR. SINTEZĂ)

(COPILUL) MERGE DE-A BUȘILEA [530]

HARTA nr. 3

Verbe și structuri verbale

- ◆ să trage
- ⊕ să tărăște
- ⊙ să tărăie
- tărăș
- ⊗ structuri complexe
- ▷ alte verbe
- ? nu s-a răspuns

